

Katarzyna KRZYWICKA *

POZYCJA I ROLA SIŁ ZBROJNYCH W PROCESIE PRZEKSZTAŁCANIA PAŃSTWA – CASUS WENEZUELI

Wprowadzenie

Narodowe Siły Zbrojne w Wenezueli zostały utworzone w początkach XX wieku i stopniowo stały się głównym instrumentem gry politycznej oraz kształtowania scentralizowanego państwa narodowego. Wraz ze zmianami wprowadzanymi do systemu politycznego umacniało się znaczenie i podmiotowy charakter sił zbrojnych, a także ulegał rozszerzeniu katalog ról pełnionych przez tę instytucję.

Artykuł podejmuje analizę pozycji i roli sił zbrojnych w procesie przekształcania państwa w Wenezueli. Rozważania skoncentrują głównie na zmianach, które nastąpiły w okresie Boliwariańskiej Republiki Wenezueli. Definiując jednakże pozycję i rolę sił zbrojnych przeanalizuję także wcześniejsze przełomowe etapy XX wiekowej historii kształtowania państwa wenezuelskiego.

Wyróżniam trzy zasadnicze okresy transformacji państwa, których analiza pozwoli na określenie pozycji i ról pełnionych przez siły zbrojne. Po pierwsze okres kształtowania scentralizowanego państwa narodowego, w którym został wyeliminowany XIX-wieczny *caudillism* i nastąpił rozwój współczesnego pretorianizmu – począwszy od rządów Cipriano Castro i Juana Vicente Gomeza, aż po dyktaturę wojskową – wprowadzoną po zamachu stanu w 1948 r. i trwającą do 1958 r. Po drugie okres demokracji partyjnej ustanowionej w oparciu o pakt z Punto Fijo, który cechował się dążeniem do podporządkowania sił zbrojnych władzom cywilnym i partiom politycznym, przy jednoczesnym zachowaniu pozycji i wpływów sił zbrojnych. Po trzecie, okres neomilitaryzmu, którego genezę można wywieść od wojskowych zamachów stanu w 1992 r., będących skutkiem kryzysu ekonomicznego, politycznego i społecznego lat 80., aż po objęcie w 1999 r., na drodze demokratycznych wyborów, władzy przez podpułkownika Hugona Chaveza Friasa. Wprowadzane sukcesywnie zmiany systemu politycznego w ramach założeń rewolucji boliwariańskiej umożliwiły siłom zbrojnym powrót do roli głównego podmiotu gry politycznej i administratora państwa.

Formułuję tezę, że we wskazanych okresach zasadniczych zmian systemu politycznego Wenezueli siły zbrojne posłużyły do wprowadzenia i uprawomocnienia nowych projektów politycznych. W rezultacie zajęły kluczową pozycję w państwie pełniąc również, poza funkcjami związanymi z bezpieczeństwem i zadaniami o charakterze militarnym, rolę arbitra politycznego, promotora rozwoju i administratora państwa. Podjęta w oparciu o wyjaśniony powyżej schemat postępowania, deskrypcja, analiza i eksplantacja posłuży zweryfikowaniu przyjętych założeń.

---

* Dr Katarzyna Krzywicka – pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Siły zbrojne w procesie konsolidacji państwa narodowego

Proces kształtowania państwa wenezuelskiego w XIX wieku zdominowało zjawisko *caudillizmu*¹. Jego istota wyrażała się we władzy i wpływach politycznych regionalnych przywódców, którzy na czele własnych armii brali udział w rewolucjach i wojnach domowych. *Caudillizm* znajdował wówczas swoiste wsparcie w założeniach federalizmu i niewątpliwie należy go traktować jako projekt alternatywny wobec koncepcji państwa narodowego, opierającego się na kontroli całego terytorium kraju przez centralną administrację². Ówczesny *caudillizm* wywarł wpływ na ukształtowanie struktury społecznej i kultury politycznej w Wenezueli. Podstawą utrzymania rządów liberalnych od 1870 r. aż do 1903 r. był układ partia polityczna – siły zbrojne. Armia o charakterze ogólnonarodowym miała jednak drugorzędnie znaczenie dla umocnienia władzy państwowej. Rzeczywistą rolę obronną pełniły lokalne armie dowodzone przez regionalnych przywódców. Na mocy konstytucji w 1864 r. wprowadzono system milicji stanowych, będących pod kontrolą każdej jednostki polityczno-terytorialnej (art. 93)³, jednocześnie wprowadzono zakaz umieszczania przez władze federalne centralnie dowodzonych sił zbrojnych na obszarze danego stanu bez zgody rządu stanowego (art. 100, art. 101)⁴. System federalny nie sprzyjał tworzeniu silnej armii narodowej, aczkolwiek konstytucja przewidywała istnienie publicznej armii narodowej utworzonej z wolontariuszy. Każdy stan posiadał swój kontyngent, który udostępniał zgodnie z ustawami (art. 94, art. 95)⁵. Nie istniała zatem faktycznie armia narodowa, która mogłaby stanąć w obronie rządu federalnego, zaś siły zbrojne były rekrutowane przez rządy stanowe w sytuacjach konieczności obrony lub potrzeby rozwiązywania konfliktów.

Sytuacja uległa zasadniczej zmianie po przejęciu władzy przez generała Cipriana Castro. Rządy Castro położyły kres procesowi fragmentacji państwa spowodowanemu aktywnością zbrojną przywódców regionalnych. Zostały zakończone wojny domowe. Ukształtował się wówczas nowy układ władzy przywódca – siły zbrojne – administracja, który utrzymał się do 1945 roku⁶.

Począwszy od 1900 r. generał Castro w oparciu o „Ejército Restaurador” rozpoczął organizowanie narodowych sił zbrojnych o charakterze ogólnopaństwowym. Przyjęta w 1901 r. konstytucja wyeliminowała zakaz ingerencji rządu federalnego w politykę stanów w zakresie spraw militarnych i wprowadziła zapis o wyłącznej odpowiedzialności i kompetencji rządu narodowego w sprawach wojskowości na całym teryto-

¹ Katarzyna Krzywicka, *Caudillizm*, w: *Myśl społeczna i polityczna współczesnego świata. Encyklopedia politologii*, t. 4, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa 2011, s. 74.

² Szerzej: Katarzyna Krzywicka, *Kształtowanie państwa wenezuelskiego w XIX wieku – między centralizmem a federalizmem*, Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych – OL PAN, 2009, nr 4, ss. 110-132.

³ Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 22 de abril de 1864, w: *Compilación Constitucional de Venezuela*, Congreso de la República, Caracas 1996, s. 144.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid..

⁶ Daniel H. Levine, *Conflict and Political Change in Venezuela*, Princeton 1973, s. 22.

rium Republiki (art. 89, ust. 12⁷, art. 120, art. 121, art. 122⁸). Ponadto władze federalne mogły wykorzystywać Narodowe Siły Zbrojne do rozwiązywania konfliktów zbrojnych pomiędzy stanami (art. 89, ust. 22)⁹. Do zorganizowania armii narodowej przyczyniły się z pewnością sukcesy militarne ówczesnego wiceprezydenta generała Juana Vicente Gomeza, który rozbił rewolucyjne siły zbrojne regionalnych przywódców w 1901 r. (La Victoria) i 1903 r. (Ciudad Bolívar). Należy także wskazać na znaczenie czynnika zewnętrznego w postaci zagrożenia suwerenności Wenezueli. W latach 1902-1903 r. państwa europejskie dokonywały ataków i blokady portów wenezuelskich, żądając zwrotu zadłużenia¹⁰. Wenezuela pozostawała w napiętych stosunkach z Niemcami, Wielką Brytanią, Włochami oraz Holandią. Nie można także pominąć milczeniem konfliktu granicznego z Kolumbią. Wydarzenia te spowodowały nasilenie się nastrojów nacjonalistycznych, które sprzyjały centralizacji władzy w osobie prezydenta, opierającego się na siłach zbrojnych.

Postępował zatem stopniowo proces instytucjonalizacji armii narodowej, któremu towarzyszyło tworzenie infrastruktury zmierzającej do jej profesjonalizacji. 20 lutego 1901 r. zebrało się Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne, podczas którego Cipriano Castro, dążąc do zbudowania nowoczesnych sił zbrojnych wystąpił o ich dofinansowanie. Utworzono wówczas 30 batalionów, wprowadzono nowe, jednolite umundurowanie, dokonano zakupów nowoczesnej broni.¹¹ W 1903 r. powołano Akademię Wojskową, która zaczęła funkcjonować od 5 lipca 1910 r. Dodam, że uczczono w ten sposób setną rocznicę ogłoszenia Deklaracji Niepodległości. W 1911 r. powstała Escuela de Aplicación Militar (Szkoła Przysposobienia Wojskowego), której celem było kształcenie wyższej kadry wojskowej, zaś w 1912 r. zaczęła funkcjonować Escuela de Clases dla niższej kadry wojskowej. W 1912 r. powstała także Escuela Náutica de Venezuela (Szkoła Marynarki) w Puerto Cabello, zaś w 1920 r. Escuela de Aviación Militar (Szkoła Lotnictwa Wojskowego) w Maracay. Utworzono Ministerstwo Wojny i Marynarki, które administrowało i kontrolowało proces centralizacji sił zbrojnych oraz utrzymywało porządek wewnętrzny w państwie.

Kształtowała się struktura organizacyjna sił zbrojnych. Prezydent uzyskał kompetencję w zakresie dowodzenia siłami zbrojnymi bądź mianowania zwierzchnika armii na mocy art. 75 Konstytucji z 1904 roku¹². Po przejęciu władzy przez generała Juana Vicente Gomeza proces centralizacji politycznej państwa opierał się na scentralizowaniu dowodzenia narodowymi siłami zbrojnymi. W 1914 r. w oparciu Tymczasowy Statut Konstytucyjny po raz pierwszy utworzono organ dowodzenia siłami zbrojnymi –

⁷ Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 29 de marzo de 1901, w: *Compilación Constitucional...*, s. 246.

⁸ *Ibid.*, s. 250.

⁹ *Ibid.*, s. 246.

¹⁰ Wiesław Dobrzycki, *Ameryka Łacińska we współczesnym świecie*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1989, ss. 291-292.

¹¹ Ramón José Velásquez, *La caída del liberalismo amarillo: tiempo y drama de Antonio Paredes*, Caracas 1972, s. 266.

¹² Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 27 de abril de 1904, w: *Compilación Constitucional...*, s. 266.

Comandante en Jefe del Ejército Nacional (art. 43)¹³, funkcję tę objął i sprawował generał Gómez, który na mocy art. 79, ust. 22 Konstytucji z 1914 r. jako prezydent uzyskał uprawnienia do organizowania narodowych sił zbrojnych oraz milicji¹⁴. Gómez zlikwidował regionalne siły zbrojne i rozbudował oraz zmodernizował armię. Wojsko przyjęło charakter zawodowy, było dobrze wyszkolone i uzbrojone. Reforma konstytucji w 1929 r. w oparciu o art. 128 oraz art. 129 wprowadziła autonomiczny status organu Comandante en Jefe del Ejército Nacional¹⁵. W 1926 r. została wprowadzona przez *Ley de Servicio Militar Obligatorio* obowiązkowa służba wojskowa. W 1933 r. wprowadzono *Ley Orgánica del Ejército y la Armada*, pierwszą regulację ustawową, która zastąpiła dotychczasowe regulacje, jak *Código Militar* z 1904 r. oraz *Código de la Marina de Guerra* z 1903, kodeks zreformowany w roku 1904.

Podsumowując można stwierdzić, że utworzenie armii narodowej przez generałów Cipriano Castro i Juana Vicente Gomeza posłużyło zrealizowaniu wizji państwa scentralizowanego i wyeliminowania federalizmu w rozumieniu autonomii i znaczenia regionalnych przywódców wojskowych i armii stanowych. Profesjonalne narodowe siły zbrojne oraz sprawna milicja były podstawą utrzymania autorytarnego charakteru władzy generała Gomeza do 1935 r.

W latach 1936-1958, po śmierci generała Gomeza w 1935 r., została zapoczątkowana nowa tendencja w rozwoju systemu politycznego państwa. W 1936 r. władzę objął generał Eleazar López Contreras. Okres pomiędzy 1936 i 1941 rokiem można określić mianem przechodzenia od dyktatury do demokracji. Podstawowe znaczenie w tym procesie miało ustanowienie w 1936 r. przez Kongres Stanów Zjednoczonych Wenezueli Konstytucji, która została promulgowana 20 lipca przez prezydenta Contrerasa. Konstytucja ustanowiła, po raz pierwszy w Wenezueli, prawa polityczne, ekonomiczne i socjalne, szczególnie w kwestii prawa pracy, ochrony społecznej i własności (art. 32)¹⁶. Została także utworzona Consejo de Economía Nacional (Narodowa Rada Gospodarcza) w skład której wchodziłi przedstawiciele wytwórców i konsumentów, reprezentanci przedsiębiorców i robotników (art. 32, ust. 8)¹⁷. W zakresie koncepcji rozwoju ekonomicznego i społecznego wprowadzono zasadę interwencjonizmu państwa (art. 32, ust. 9)¹⁸. W 1941 r. Kongres Narodowy dokonał wyboru nowego prezydenta, którym został generał Isaías Medina Angarita. Pod wpływem zmian i nowych uwarunkowań ideologicznych wynikłych po drugiej wojnie światowej ustanowiono w 1945 r. nową, bardziej postępową Konstytucję. Została ona przyjęta przez Kongres 23 kwietnia i promulgowana przez prezydenta Angaritę w dniu 5 maja. Konstytucja wprowadziła

¹³ Estatuto Constitucional Provisorio de los Estados Unidos de Venezuela, de 19 de abril de 1914, w: *Compilación Constitucional ...*, s. 305.

¹⁴ Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 19 de junio de 1914, w: *Compilación Constitucional ...*, s. 323.

¹⁵ Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 29 de mayo de 1929, w: *Compilación Constitucional ...*, s. 421.

¹⁶ Constitución de los Estados Unidos de Venezuela, de 20 de julio de 1936, w: *Compilación Constitucional ...*, s. 457-460.

¹⁷ *Ibid.*, s. 459.

¹⁸ *Ibid.*

prawa indywidualne, w tym również polityczne, które praktycznie wcześniej nie istniały. Przywrócono wolność słowa oraz zniesiono zakaz propagandy komunistycznej i anarchistycznej. W praktyce pozwoliło to na uznanie opozycji politycznej. Została także skrócona kadencja prezydenta z siedmiu do pięciu lat. Konstytucja z 1945 r. zakończyła formalnie proces centralizacji władzy sądowniczej, eliminując władzę sądowniczą stanów. Dokonano tym samym centralizacji trybunałów oraz procedury mianowania sędziów. Po raz pierwszy usankcjonowano możliwość interwencyjnego wprowadzania nadzwyczajnych środków gospodarczych bez konieczności zawieszania gwarancji i obowiązków praw.

W okresie przekształcania państwa w ostatnich latach rządów generała Juana Vicente Gomeza, a następnie jego sukcesorów generała Eleazara Lopeza Contrerasa (1935-1941) oraz generała Isaiasa Medina Angarita (1941-1945) wprowadzono zmiany służące gospodarczej i politycznej modernizacji państwa. Proces ten przebiegał stopniowo, od personalnej dyktatury w stylu tradycyjnego *caudillo*, poprzez rząd autorytarny, posiadający instytucjonalną legitymację, do rządu akceptującego pluralizm, legalizację wszystkich partii politycznych, zezwalającego na działalność polityczną i związkową, jednakże limitującego udział w życiu politycznym. W tym okresie powstały także pierwsze organizacje związkowe i partie polityczne. Następową równocześnie radykalizacja założeń ideologicznych i uaktywniła się opozycja polityczna. Siły zbrojne występowały w tym okresie w roli administratora państwa, arbitra politycznego i promotora rozwoju.

Nowe uwarunkowania powstały po obaleniu rządu prezydenta Mediny Angarity, w wyniku zamachu stanu, dokonanego 18 października 1945 r., przez Acción Democrática (AD) oraz wojskową młodzież z organizacji Unión Patriótica Militar (Patriotyczny Związek Wojskowy). W następstwie wojskowo-cywilnego przewrotu został ustanowiony Rząd Rewolucyjny na czele z AD. Okres pomiędzy 1945, a 1948 r., określany mianem *trienio ADECO* odegrał bardzo ważną rolę w ukształtowaniu się systemu politycznego Wenezueli. Nowy rząd zmierzał do ustanowienia demokracji przedstawicielskiej, zagwarantowania praw i wolności obywatelskich. 27 października 1946 r. zostało zwołane zgromadzenie Konstytucyjne, a 5 lipca 1947 r. przyjęto nową Konstytucję. W oparciu o nowy Statut Wyborczy z 19 września 1947 r. przeprowadzono 14 listopada wybory prezydenckie. Zwyciężył Rómulo Gallegos z AD, który sprawował urząd od lutego do listopada 1948 r. W okresie rządów AD wprowadzono postępowe prawa polityczne, społeczne i ekonomiczne. Niemniej jednak praktykę polityczną cechowała niewydolność administracyjna, nastąpiło pogorszenie sytuacji ekonomicznej i wzrost niepokoїв społecznych. Partia rządząca, zwalczając opozycję wprowadziła cenzurę środków masowego przekazu i ograniczenia w działalności związków zawodowych oraz partii politycznych.

Niestabilna sytuacja polityczna i napięcie pomiędzy sektorem wojskowym a politykami AD, doprowadziły do kolejnego wojskowego zamachu w dniu 24 listopada 1948 r. W rezultacie został utworzony wojskowy rząd, z udziałem Marcosa Pereza Jimeneza i Luisa Llovera Paeza, kierowany przez Carlosa Delgado Chalbauda, byłego ministra obrony w Rządzie Rewolucyjnym Betancourta. Siły zbrojne ponownie przyjęły rolę arbitra oraz politycznego i gospodarczego administratora państwa. Po zamordowa-

niu w 1950 r. Chalbauda oraz nieuznaniu przez Junta Militar de Gobierno w 1952 r. wyników wyborów do Narodowego Zgromadzenia Konstytucyjnego, w których zwyciężyła partia Unión Republicana Democrática (URD), na czele z Jóvito Villalba Gutierrezem, funkcję tymczasowego prezydenta objął 2 grudnia 1952 r. pułkownik Marcos Pérez Jiménez. Była to kolejna zmiana rządu dokonana przez siły zbrojne i popierana przez wenezuelskie środowiska kapitałowo-przemysłowe.

Zwołane Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne przyjęło w dniu 15 kwietnia 1953 r. nową ustawę zasadniczą, zaś dwa dni później Marcos Pérez Jiménez został desygnowany na urząd prezydenta. Jego rząd oparł działalność na doktrynie Nuevo Ideal Nacional¹⁹, która rozwijała wartości narodowe i patriotyczne²⁰ oraz w szczególności zagadnienia bezpieczeństwa i obrony. W tym obszarze nastąpił rozwój stosunków z USA, z którymi już w 1951 r. podpisano nowe porozumienia, dotyczące amerykańskich misji wojskowych na terytorium Wenezueli. W 1953 r. rząd Pereza Jimeneza rozpoczął realizację projektów rozwoju gospodarczego kraju oraz budowy infrastruktury drogowej, turystycznej i wojskowej. W praktyce politycznej natomiast dochodziło do ograniczania i naruszania praw i wolności obywatelskich, które zostały podporządkowane doktrynie bezpieczeństwa narodowego²¹.

Reasumując, można stwierdzić, że po zamachu stanu dokonanym w 1948 r. została wprowadzona wojskowa dyktatura personalna. Postępowała modernizacja i profesjonalizacja armii. Uwidoczniła się także wewnętrzna rywalizacja i podziały w siłach zbrojnych, o czym świadczyły trzy próby wojskowych zamachów stanu podjęte w latach 1951-1952²². Okres kształtowania scentralizowanego państwa narodowego w oparciu o potencjał modernizowanych sukcesywnie sił zbrojnych zakończyło wystąpienie wojskowych, wspierane przez szeroką koalicję partii politycznych – La Junta Patriótica²³, kościoła, przedsiębiorców i związków zawodowych, które w dniu 23 stycznia 1958 r. doprowadziło do ustąpienia generała Marcosa Pereza Jimeneza²⁴.

---

¹⁹ Jesús Sanoja Hernández, „Militares y políticos”, w: Antonio Francés, Carlos Machado Allison (red.), *Venezuela: la crisis de abril*, Ediciones IESA, Caracas 2002, ss. 211-212.

²⁰ Na mocy dekretu prezydenta został ustanowiony „Tydzień Ojczyzny” („La Semana de la Patria”), celebrowana rokrocznie w dniach od 27 czerwca do 6 lipca.

²¹ Szerzej: Andrés Stambouli, „La crisis y caída de la dictadura de Marcos Pérez Jiménez”, w: *12 textos fundamentales de la ciencia política venezolana*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1999, ss. 239-256.

²² Domingo Irwin, *Relaciones civiles-militares en el siglo XX*, Ediciones El Centauro, Caracas 2000, s. 87.

²³ Utworzona 11 czerwca 1957 r. przez działające w podziemiu partie URD, PCV, AD i COPEI. Od sierpnia 1957 r. do stycznia 1958 r. wydawała manifesty i biuletyny nawołujące do obalenia dyktatury i przeprowadzenia wyborów prezydenckich.

²⁴ Andrés Stambouli, *Crisis política. Venezuela 1945-1958*, Editorial Ateneo de Caracas, Caracas 1980, ss. 103-162; Andrés Stambouli, „La crisis y caída de la dictadura de Marcos Pérez Jiménez”, w: *12 textos fundamentales...*, ss. 256-263.

Narodowe Siły Zbrojne w okresie demokratyzacji systemu politycznego

Rozpoczynając rozważania na temat pozycji i roli sił zbrojnych w okresie demokratyzacji systemu politycznego Wenezueli, należy stwierdzić, że po 1945 r. do lat 90. XX w. siły zbrojne były jedną z najbardziej stabilnych i wyraźnie zdefiniowanych instytucji i organizacji w tym państwie, jak i większości państw Ameryki Łacińskiej²⁵. Zdaniem wielu autorów, najważniejszym czynnikiem skonsolidowania demokratycznego systemu politycznego w Wenezueli, począwszy od 1958 r., było pozbawienie sił zbrojnych potencjalnej możliwości jego destabilizacji²⁶.

Pod koniec dyktatury generała Marcosa Pereza Jimeneza (1952-1958) w siłach zbrojnych funkcjonowały trzy nurty. Po pierwsze, mniejszość, którą tworzyli wysocy rangą oficerowie popierający dyktaturę. Po drugie, wyżsi oficerowie, wśród których wyróżniał się generał Rómulo Fernández, wówczas Minister Obrony, którego podstawowymi celami było dokonanie zmian w rządzie, w dowództwie sił zbrojnych oraz przezwyciężenie kryzysu. Trzeci nurt tworzyła średnia kadra oficerska, pod przywództwem podpułkownika Hugona Trejo, która włączyła się do demokratycznego projektu politycznego Junta Patriótica (Junta Patriotyczna). Głównym problemem demokratycznej władzy po upadku dyktatury było ustanowienie cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi, które były dotąd niekwestionowanym podmiotem władzy w państwie, pełniąc funkcję administratora, arbitra politycznego i promotora rozwoju.

Równocześnie z przygotowaniem do wyborów powszechnych w szeregach sił zbrojnych rozpoczęła się rywalizacja pomiędzy dwoma nurtami. Po pierwsze, partyjnym, związanym z Hugonem Trejo oraz z dowódczym (*los cuadros*), który popierał generała Jesús María Castro León. W lipcu 1958 r. Castro León stanął na czele ruchu wojskowego, który zamierzał usunąć Juntę Rządową (Junta de Gobierno) i zastąpić przez Radą Oficerów (Consejo de Oficiales). We wrześniu powstał kolejny ruch militarny dowodzony przez podpułkowników Juana de Dios Moncada Vidal i José Mendoza Méndez. Działalność obu ruchów militarnych została zahamowana przez bardzo aktywne ruchy społeczne, które wsparły projekt demokratyzacji państwa. W 1959 r. prezydent Rómulo Betancourt wizytował garnizony wojskowe, prosząc o poszanowanie przez siły zbrojne ustanowionego porządku konstytucyjnego. Nie zapobiegło to jednak nowym buntom, których źródłem były siły zbrojne: w kwietniu 1960 r. – Castro León i Moncada Vidal, w lutym 1961 r. – pułkownik Edito Ramírez i Gwardia Przyboczna Prezydenta (Destacamento de la Guardia Presidencial), w czerwcu 1961 r. – „Barcelonazo” pod przywództwem majora Luisa Alberto Vivas Ramíreza i kapitana Tesalio Murillo. Ostatni z wymienionych ruchów wojskowych oskarżał rząd Rómulo Betancourta o zbliżenie

²⁵ Omar Gutiérrez, „Military Sociology in Latin America”, w: Jean Callaghan, Franz Kernic (red.), *Armed Forces and International Security. Global Trends and Issues*, LIT, Münster 2003, s. 161.

²⁶ Elías R. Daniels H., *Militares y democracia. Papel de la institución armada en Venezuela en la consolidación de la democracia*, José Agustín Catalá Edit., Caracas 1992, s. 79; Francisco Rodríguez, „Política, militares y democracia en Venezuela”, w: Ángel E. Álvarez (red.), *El sistema político venezolano: crisis y transformaciones*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1996, s. 158.

z Komunistyczną Partią Wenezueli i podzielenie jej założeń programowych. O ile wymienione powyżej ruchy wojskowe można określić jako prawicowe, o tyle bunt wojskowy Carúpano, dowodzony przez kapitana Jesusa Teodoro Molina Villegasa oraz bunt w bazie morskiej Puerto Cabello, dowodzony przez kapitanów Víctora Hugona Moralesa i Manuela Ponte Rodrigueza, z czerwca 1962 r. przybrały charakter narodo-wo-rewolucyjny i zostały poparte przez ruchy cywilno-wojskowe²⁷.

Rząd demokratyczny opierał politykę wobec sił zbrojnych na trzech podstawach, a mianowicie: poprawie warunków społeczno-ekonomicznych w armii, ograniczeniu udziału osób cywilnych w sprawach wojskowości, wyeliminowaniu niektórych instytucji i praktyk, będących przejawem militarizmu i przywilejów wojska. W Pakcie z Punto Fijo, z 31 października 1958 r. przyjęto zasadę podporządkowania sił zbrojnych kontroli organów konstytucyjnych oraz obowiązek wsparcia przez siły zbrojne procesu demokratyzacji. W Rządowym Programie Minimum z 6 grudnia 1958 r. zawarto założenia demokratycznego rządu ukierunkowane na modernizację sił zbrojnych, doksztalcanie kadry oraz nadanie siłom zbrojnym apolitycznego charakteru.

Pozycję i rolę armii w demokratyzującym się państwie określiły w szczególności dwa artykuły Konstytucji z 1961 r. Po pierwsze art. 131, który wprowadził zasadę rozdzielania władzy i administracji wojskowej od cywilnej – zasada ta nie dotyczyła osoby Prezydenta Republiki, który jako głowa państwa pełnił funkcję zwierzchnika sił zbrojnych w randze naczelnego dowódcy narodowych sił zbrojnych (Comandante en Jefe de las Fuerzas Armadas Nacionales)²⁸. Po drugie, art. 132, który wprowadził apolityczność wojska i podporządkowanie tej instytucji władzy cywilnej²⁹.

W praktyce rząd zagwarantował armii poprawę warunków społeczno-ekonomicznych w zakresie ochrony zdrowia, dostępu do mieszkań oraz wzrostu dochodów finansowych. W debacie politycznej powszechnie podkreślano apolityczność i zakaz podporządkowania sił zbrojnych celom partyjnym. W rzeczywistości jednak istniały nieformalne kontakty i więzi pomiędzy przywódcami partyjnymi i wysokimi rangą wojskowymi³⁰. Siły zbrojne uczestniczyły w realizacji Planu Republiki i udzielały pomocy logistycznej w przeprowadzaniu regionalnych i ogólnonarodowych wyborów. Podporządkowany formalnie władzy cywilnej sektor wojskowy, w latach 1960-1990 stopniowo umacniał swoje wpływy polityczne, będąc beneficjentem rywalizacji o władzę pomiędzy dwoma partiami: socjaldemokratyczną Akcją Demokratyczną (Acción Democrática – AD) i chrześcijańsko-demokratycznym Komitetem Niezależnej Organizacji Wyborczej (Comité Político Electoral Independiente – COPEI)³¹.

²⁷ Agustín Blanco Muñoz, *La conspiración Cívico-Militar. Guairazo, Barcelonazo y Porteñazo*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1981, s. 224.

²⁸ Constitución de 1961, w: *Compilación Constitucional...*, s. 601.

²⁹ Ibid.

³⁰ Elsa Cardozo de Da Silva, „Militares y política: propuesta para el estudio del caso venezolano”, w: Carlos Juan Moneta (red.), *Civiles y militares. Fuerzas Armadas y transición democrática, Comisión Sudamericana de Paz*, Editorial Nueva Sociedad, Caracas 1990, s. 83.

³¹ Domingo Irwin G., „El pretorianismo venezolano del siglo XXI, una perspectiva histórica”, w: Domingo Irwin, Hernán Castillo, Frédérique Langue (red.), *Pretorianismo venezolano del siglo*

Partie polityczne i siły zbrojne ustanowiły system wzajemnie korzystnych porozumień³².

W latach 70. nastąpiła instytucjonalna rozbudowa stosunków cywilno-wojskowych. Utworzono Instituto de Altos Estudios de la Defensa Nacional (IAEDN), weszła w życie ustawa Ley Orgánica de Seguridad y Defensa, powołano Consejo Nacional de Seguridad y Defensa oraz Secretaría Permanente del Consejo, w 1976 r. Postępowała profesjonalizacja i integrowanie sił zbrojnych w oparciu o trzy cele, a mianowicie bezpieczeństwo, rozwój i demokrację. Bezpieczeństwo rozumiano jako podstawowy środek do zapewnienia rozwoju – głównego celu demokratycznego porządku politycznego³³. Ocenia się, że u schyłku lat 70. w rezultacie rozwoju systemu edukacji w zakresie nowych technologii wojskowych i zarządzania wojskiem nastąpił wzrost profesjonalizmu i poziomu wyszkolenia sił zbrojnych³⁴. Powstały nowe wyższe uczelnie wojskowe, jak Instituto Universitario Politécnico de las Fuerzas Armadas Nacionales (IUPFAN). Rozszerzono i zmodernizowano program już istniejących studiów inżynierskich z zakresu uzbrojenia i artylerii. W systemie edukacji powszechnej uznano tytuły licencjackie w zakresie nauk i sztuk wojskowych (Ciencias y Artes Militares) oraz tytuły magisterskie w zakresie bezpieczeństwa i obrony narodowej (Maestría en Seguridad y Defensa Nacional) przyznawane przez IAEDN.

Podsumowując tę część rozważań warto zwrócić uwagę, że podporządkowanie sił zbrojnych władzy cywilnej zmierzało do oddzielenia sfery wojskowej i cywilnej. Pozostawiono jednakowoż możliwość kontroli i regulowania wzajemnych relacji. Proces ten gwarantowały przyjęte zasady i wprowadzone rozwiązania instytucjonalne.

W literaturze przedmiotu kwestia stosunków cywilno-wojskowych, w sensie kontroli państwa nad armią, czy też kontroli cywilnej nad wojskiem, koncentrowała uwagę wielu badaczy, którzy podkreślali, że pierwszeństwo władz cywilnych w strukturze władzy jest kanonem państwa demokratycznego³⁵. Prowadzi ono politykę wykorzystywania sił zbrojnych jako instrumentu realizacji zadań państwa. Przypomnijmy, Sa-

---

XXI. *Ensayo sobre las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas 2007, ss. 15-19.

³² Szerzej: Ángel E. Álvarez, „El Estado y la Revolución “protagónica”, w: Marisa Ramos Rollón (red.), *Venezuela: rupturas y continuidades del sistema político (1999-2001)*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca 2002, ss. 111-113.

³³ Alberto Müller Rojas, „Militares y política exterior de Venezuela”, w: Carlos Romero (red.), *Reforma y política exterior de Venezuela*, COPRE-Invesp, Ed. Nueva Sociedad, Caracas 1992.

³⁴ Francisco Rodríguez, *Política, militares y democracia...*, ss. 164-165.

³⁵ Robert Dahl, *O demokracji*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2000, s. 138; Samuel P. Huntington, „Fuerzas Armadas y sociedad: reformando las relaciones cívico-militares”, w: Guillermo O’Donnell i inni, *La democratización y sus límites. Después de la Tercera Ola, La Política. Revista de Estudios sobre el Estado y la Sociedad*, Editorial Paidós, Barcelona, Buenos Aires, México 1996, ss. 109-117; Samuel John Fitch S, *The Armed Forces and Democracy in Latin America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London 1998, ss. 134-174.

muel Huntington³⁶ wyróżnił dwie formy sprawowania kontroli nad armią: „kontrolę obiektywną”, która zasada się na ścisłym rozdzieleniu kompetencji i władzy pomiędzy instytucjami cywilnymi i wojskowymi oraz „kontrolę subiektywną”, która dopuszcza wiele różnych możliwości ingerencji wzajemnej w zakresie kompetencji władzy cywilnej i wojskowej, łącznie z czynnym udziałem wojskowych w promowaniu rozwoju narodowego przez aktywne włączanie się do politycznej, gospodarczej i społecznej działalności państwa. Tę nową rolę, przejawiającą się w aktywności sił zbrojnych w programach rozwoju narodowego, należących tradycyjnie do kompetencji władzy cywilnej, Alfred Stepan określił mianem „nowego profesjonalizmu sił zbrojnych”³⁷. Również Samuel E. Finer, badając wzrost profesjonalizmu sił zbrojnych i jego wpływu na ewolucję stosunków cywilno-wojskowych w krajach Ameryki Łacińskiej wskazywał na tendencję upolityczniania wojska³⁸. W latach 80. i 90. XX wieku nastąpił w państwach łacynoamerykańskich powrót do militaryzmu w stosunkach władzy państwowej z wojskiem. Neomilitaryzm, jak zauważył Orlando Pérez, zaznaczył się w nadaniu siłom zbrojnym nowych funkcji³⁹. Armia zaangażowała się w pokojowe działania i akcje obywatelskie, biorąc udział w rozwoju państwa i jego infrastruktury. Wojsko podjęło organizację i zarządzanie przedsiębiorstwami, będącymi jednocześnie źródłem finansowania sił zbrojnych. Kadra wojskowa podjęła działalność polityczną, społeczną i w zakresie ochrony środowiska naturalnego, wykorzystując środki masowego komunikowania i spełnia wiele innych niewojskowych zadań.

Siły zbrojne w Boliwariańskiej Republice Wenezueli

U schyłku lat 90., po wyborze na urząd prezydenta pułkownika Hugona Chaveza Fríasa relacje cywilno-wojskowe w Wenezueli zdominował neomilitaryzm. Nastąpiła konwergencja ideologiczna sił zbrojnych, które identyfikują swoje funkcje wewnętrzne i zewnętrzne z projektem politycznym przywódcy państwa.

³⁶ Zob. Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 1957, ss. 83-85; Samuel P. Huntington, *Fuerzas Armadas y sociedad: reformando las relaciones cívico-militares*, op. cit.

³⁷ Zob. Alfred Stepan, „The New Military Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion”, w: Alfred Stepan (red.), *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future*, Yale University Press, New Haven 1973, ss. 47-65; Alfred Stepan, *The State and Society. Peru in Comparative Perspective*, Princeton University Press, New Jersey 1978.

³⁸ Samuel E. Finer, *Los militares en la política mundial*, Editorial Suramericana, Buenos Aires 1969.

³⁹ Orlando J. Pérez, „El neomilitarismo latinoamericano y su desafío a la democracia liberal”, w: Hernan Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin, *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas 2001, ss. 15-34; Orlando J. Pérez, „Dismantling Liberal Democracy: Neopopulism and Reorientation of Civil-Military Relations in Venezuela”, w: Evgenij N. Pashentsev, Constantine V. Miniar-Beloroutchev (red.), *Armies and Politics, Russian Progressive Review*, Moskwa 2002, ss. 326-346.

Podjmując analizę pozycji i roli sił zbrojnych w okresie Boliwariańskiej Republiki Wenezueli poświęćmy uwagę uwarunkowaniom, które wpłynęły na obecną aktywność armii jako podmiotu działań politycznych, poczynając od kryzysu wenezuelskiego systemu politycznego w latach 80. XX w. Zaczęły się wówczas organizować grupy wojskowych niezadowolonych z rozwoju sytuacji w kraju. Jedną z takich grup była Comandantes, Mayores, Capitanes y Tenientes – COMACATE. W grudniu 1983 r. COMACATE przekształcił się w Boliwariański Ruch Rewolucyjny 200 (Movimiento Bolivariano Revolucionario 200 – MBR-200). MBR-200 został założony przez kapitanów Hugona Chaveza Fríasa, Jesusa Urdaneta Hernandeza i Luisa Felipe Acosta Carlesa. W 1986 r. do kierownictwa MBR-200 dołączył major Francisco Javier Arias Cárdenas. Program polityczny ruchu odwoływał się do wartości nacjonalistycznych, opierających się na myśli politycznej Simona Bolívara, Simona Rodrígueza oraz Ezequíela Zamory. Cechowało go dążenie do nadania ideom boliwariańskim współczesnej wykładni, wyrażającej się w zakwestionowaniu działań władzy państwowej, wskazując na ich sprzeczność z interesami ludu.

W 1991 r. powstał plan operacji militarnej Ezequiel Zamora, której realizacja rozpoczęła się 3 lutego 1992 r. W celu zmobilizowania społeczeństwa i uzyskania jego poparcia MBR-200 dokonał 4 lutego 1992 r. zamachu stanu na urzędującego prezydenta Carlosa Andresa Pereza. Przyczyną wystąpienia był kryzys państwa, skandale korupcyjne, stały wzrost zubożenia ludności i rozczarowanie brakiem rezultatów wprowadzonego przez rząd neoliberalnego programu gospodarczego. Doszło do zakwestionowania przywództwa politycznego oraz pogłębienia kryzysu tradycyjnych partii politycznych⁴⁰. W tych uwarunkowaniach, dokonujący zamachu stanu wojskowi z MBR-200 przypisali sobie mesjanistyczną rolę „strażników demokracji i Konstytucji”⁴¹. Zamach stanu nie powiódł się jednak, zaś jego uczestnicy zostali uwięzieni, a następnie wkrótce uwolnieni na mocy amnestii ogłoszonej przez kolejnego prezydenta Rafaela Calderę. Zmieniła się wówczas taktyka działania ruchu. Hugo Chávez zajął się przygotowaniem szerokiego zaplecza politycznego, stanął do wyborów prezydenckich i odniósł zwycięstwo w grudniu 1998 r.

W nowej sytuacji politycznej ukształtował się typ przywództwa politycznego, niezwiązanego ze starym układem sił politycznych, opierający się natomiast na autorytecie sił zbrojnych, postrzeganych przez społeczeństwo wenezuelskie jako gwarant po-

⁴⁰ Szerzej: Katarzyna Krzywicka, „System partyjny Wenezueli: dylematy reprezentacji i partycypacji”, w: Piotr Łaciński (red.), *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, Studia i Analizy Collegium Civitas, Warszawa 2011, ss. 35-54.

⁴¹ Tania Delgado, „The Institutional Restructuring of the Venezuelan Armed Forces, National and Regional Implications”, w: Evgenij N. Pashentsev, Constantine V. Miniar-Beloroutchev (red.), *Armies and Politics*, Russian Progressive Review, Moskwa 2002, ss. 78-80; Luis Valderrama, „Evaluación política del 4F y su impacto institucional”, w: Hernan Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas 2001, ss. 119-128.

rządu i stabilizacji w państwie. Jednym z pierwszych działań, które prezydent podjął po uzyskaniu władzy, była odbudowa instytucjonalnego znaczenia sił zbrojnych. W swoim przemówieniu inauguracyjnym prezydenturę, z 2 lutego 1999 r., określił to zadanie jako przywrócenie sił zbrojnych narodowi poprzez włączenie armii w służbę na rzecz obywateli⁴². Hugo Chávez obiecał społeczeństwu wprowadzić sprawność i przejrzystość władzy wykonawczej. W tym celu powołał wojskowych na etaty ministerialne. W jego pierwszym rządzie zasiadło sześciu wojskowych na stanowiskach szefów różnych resortów, zaś ok. 70% wiceministrów wywodziło się ze środowiska sił zbrojnych. W lutym 1999 r. prezydent Chávez zainaugurował Plan Bolívar 2000, który w pierwszej fazie objął 26 obszarów działań z zakresu rozwoju społecznego, jak opieka medyczna, opieka stomatologiczna, infrastruktura szkolna, szpitalna, drogowa, ochrona środowiska⁴³. Realizacja tego projektu oparła się przede wszystkim na wojskowych specjalistach i potencjale sił zbrojnych. Siły zbrojne zostały administratorem wprowadzanych przez rząd programów społecznych, wykorzystując do tego celu wojskową logistykę i posiadaną infrastrukturę. W ramach Planu Bolívar 2000 oficerowie podjęli aktywność polityczną⁴⁴. Wielu aspirowało do objęcia stanowisk gubernatorów i burmistrzów. W praktyce jednak, podjęty projekt przyniósł również negatywne skutki, w postaci korupcji i defraudacji środków finansowych, a także ukazał niekompetencję wojskowych, którzy przejęli stanowiska doświadczonych funkcjonariuszy publicznych, nie posiadając przy tym żadnego przygotowania administracyjnego. W rezultacie zamiast wzrostu zaufania do władzy wykonawczej, działania podejmowane przez prezydenta Chaveza i nadawanie szczególnej roli siłom zbrojnym, wywołały obawę przed militaryzacją władzy w państwie.

W najbliższym otoczeniu prezydenta uwidocznił się wyraźny podział opinii w kwestii politycznego zaangażowania wojska. Projekt militaryzacji państwa został poddany próbie podczas wyborów prezydenckich w 2000 r., w których o urząd prezydenta rywalizował z Hugonem Chavezem Fríasem (59,05% głosów), Francisco Arias Cárdenas (37,27% głosów), były towarzysz walki i współuczestnik zamachu w 1992 r., zaś od 1995 r. gubernator stanu Zulia. Cárdenas otwarcie wypowiedział się przeciwko nadawaniu siłom zbrojnym nowej roli w państwie. Stanowisko to poparła publicznie część wojskowych. Należy jednak zauważyć, że większość społeczeństwa, jak również członków sił zbrojnych poparła populistyczny projekt militaryzacji państwa.

Wzrost roli armii oraz zaangażowanie sił zbrojnych do działań w administracji państwowej spowodowały w Wenezueli szeroką dyskusję społeczną, medialną oraz na-

---

⁴² „Nasi bracia żołnierze nie mogą być zamknięci w koszarach, bazach morskich i bazach powietrznych, z tak wielkim potencjałem, i tak wielkim poczuciem człowieczeństwa, z tak wielką różnorodnością środków, których nie mogą wykorzystać, tak jakby byli w innym świecie, oddzieleni od rzeczywistości”. Przemówienie Hugona Chaveza Frías, „Venezuela Analítica”, źródło: URL – <http://www.analitica.com/bitbliblioteca/>, 2 lutego 1999, (tłumaczenie własne).

⁴³ Ludmila Vinogradoff, „La creciente presencia militar marca los 100 primeros días de Chávez”, *El País*, 15 maja 1999.

⁴⁴ Yohnny Inez, koordynujący Plan Bolívar 2000 w stanie Cojedes, objął funkcję gubernatora.

ukową na temat relacji cywilno-wojskowych.⁴⁵ Formułowano obawy, że prezydent Hugo Chávez zmierzając do nadania siłom zbrojnym znaczenia politycznego pod pretekstem służby na rzecz rozwoju państwa, w rzeczywistości umacnia swoją pozycję polityczną. Zaczęto formułować opinie o regresie demokracji, w stosunku do praktyki politycznej, realizowanej do lat 90. w oparciu o Konstytucję z 1961 r. (art. 132), która w duchu zasad demokracji liberalnej podporządkowała siły zbrojne władzy cywilnej, podkreślając ich apolityczny charakter⁴⁶, o czym była mowa w poprzedniej części artykułu. Zmieniona z inicjatywy prezydenta Chaveza w 1999 r. konstytucja oraz wprowadzone ustawodawstwo, w opinii wielu specjalistów, wyeliminowały apolityczność wojska.

Nowa rola sił zbrojnych została określona w Konstytucji Boliwariańskiej Republiki Wenezueli z 30 grudnia 1999 r.⁴⁷ i potwierdzona przez ustawę *Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional* (LOFAN), z 26 września 2005 roku⁴⁸. Ustawa LOFAN została kilkakrotnie znowelizowana: w dniu 31 lipca 2008 roku, w oparciu o dekret z mocą ustawy, wydany przez prezydenta Hugona Chaveza, *Decreto con rango, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana* (LOFANB)⁴⁹, w październiku 2009 na mocy *Ley de reforma Parcial del Decreto con Rango y Valor y Fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana*⁵⁰ oraz 9 marca 2011 r. na

⁴⁵ Hernan Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Caracas 2001; Mary Ferrero (red.), *Chávez, la sociedad civil y el estamento militar*, Alfadil Ediciones, Caracas 2002; Inés Margarita Guardia Rolando, Giannina Olivieri Pacheco, „Estudio de las relaciones civiles militares en Venezuela desde el siglo XIX hasta nuestros días”, *Temas de Formación Sociopolítica*, 2005, nr 42; Domingo Irwin G., Frédérique Langue (red.), *Militares y poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas 2005; Alberto Müller Rojas, „La nueva cara de la Fuerza Armada”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 9, nr 3, Universidad Central de Venezuela, Caracas 2003, ss. 179-204; Alberto Müller Rojas, „Nuevo pensamiento militar venezolano”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 12, nr 2, Universidad Central de Venezuela, Caracas 2006, ss. 135-138.

⁴⁶ „...las Fuerzas Armadas Nacionales forman una institución apolítica, obediente y no deliberante”, art. 132, Constitución de la República de Venezuela, *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 662, Caracas, 23 de enero de 1961.

⁴⁷ Podstawa prawna nowej doktryny militarnej oraz roli sił zbrojnych została określona w preambule oraz artykułach: 1, 13, 130, 134, 153, 322, 323, 326, 328, 329, Constitución de la República Bolivariana de Venezuela, *Gaceta Oficial de La República de Venezuela*, nr 36 860, Caracas, 30 de diciembre de 1999.

⁴⁸ *Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional*, „Gaceta Oficial”, nr 38 280, Caracas, 26 de septiembre de 2005.

⁴⁹ Decreto con rango, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana, nr 6 239, 22 de julio de 2008, *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 5.891, Caracas, 31 de julio de 2008.

⁵⁰ *Ley de Reforma Parcial del Decreto con Rango, Valor y Fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana*, „Gaceta Oficial”, nr 5 933, 21 de octubre de 2009.

mocy kolejnego *Decreto con rango, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana*⁵¹.

Status i kompetencje sił zbrojnych wyjaśniają także *Ley de Carrera Militar*, *Ley de Educación Militar* oraz *Ley Orgánica de Seguridad de la Nación*. W artykule 20 *Ley Orgánica de Seguridad de la Nación* zawarto obowiązki Sił Zbrojnych w obronie i rozwoju narodu⁵². Wskazane regulacje prawne stanowią podstawę realizowanej przez rząd Hugona Chaveza Friasa nowej doktryny militarnej ujętej w ramy *Nuevo Pensamiento Militar*⁵³.

Konstytucja odnosi się do pozycji i roli Narodowych Sił Zbrojnych (*Fuerza Armada Nacional* – FAN) w rozdziale trzecim, tytułu siódmego, dotyczącym bezpieczeństwa narodu. Najwyższym organem w zakresie obrony narodu, jego suwerenności i terytorium państwa jest z mocy artykułu 323 Rada Obrony Narodowej. Przewodniczy jej prezydent Republiki, w jej skład wchodzi ponadto wiceprezydent, przewodniczący Zgromadzenia Narodowego, przewodniczący Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości, przewodniczący Consejo Moral Republicano, ministrowie: obrony, spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, planowania i pozostałych sektorów, o ile jest to wymagane.

Artykuł 328 konstytucji stanowi, iż FAN jest instytucją profesjonalną, niezaangażowaną politycznie, powołaną przez państwo dla zagwarantowania niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej. Siły zbrojne współpracują w utrzymaniu porządku wewnętrznego. Konstytucja przyznała także armii prawo do aktywnego udziału w rozwoju narodowym. Na mocy artykułu 329 FAN mogą realizować zadania policji administracyjnej oraz prowadzić dochodzenia karne. Artykuł 330 przywrócił wojskowym prawa wyborcze, wyłączając jednakże możliwość kandydowania czynnym wojskowym i zabraniając im udziału w propagandzie politycznej⁵⁴ (z prawa do kandydowania korzystają emerytowani wojskowi).

Na czele sił zbrojnych stoi prezydent. Jego uprawnienia określa artykuł 236, punkt 5 i 6 Konstytucji oraz ustawa LOFANB, która w odróżnieniu od poprzedniej, z 1996 r., rozszerzyła kompetencje i autonomię prezydenta, szczególnie w przypadku zagrożenia stabilności systemu politycznego. Niewątpliwie było to w jakiejś mierze rezultatem doświadczenia nabytego podczas zamachu stanu dokonanego 11 kwietnia 2002 r., w wyniku którego, przy poparciu części kadry oficerskiej prezydent Chávez zo-

⁵¹ „Decreto con rango, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana”, nr 8 096, 9 de marzo de 2011, *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 6 020, Caracas, 21.03.2011.

⁵² „Ley Orgánica de Seguridad de la Nación”, *Gaceta Oficial*, nr 37 594, Caracas, 18 de diciembre de 2002.

⁵³ Ministerio del Poder Popular para la Defensa, *Algunas normas del ordenamiento jurídico de la República Bolivariana de Venezuela relacionadas al Nuevo Pensamiento Militar*, URL – <http://www.mindefensa.gob.ve/>, 13 stycznia 2012.

⁵⁴ Artículo 330. Los o las integrantes de la Fuerza Armada Nacional en situación de actividad tiene derecho al sufragio de conformidad con la ley, sin que les esté permitido optar a cargo de elección popular, ni participar en actos de propaganda, militancia o proselitismo político, *Constitución de la República Bolivariana de Venezuela...*, op. cit.

stał odsunięty na dwa dni od władzy⁵⁵. Kompetencje prezydenta Republiki, jako głównodowodzącego siłami zbrojnymi określają w LOFANB artykuły 5, 6, 7 (LOFAN artykuły 40, 41, 42). Prezydent jest najwyższą władzą w hierarchii FAN i posiada najwyższy stopień wojskowy – *Comandante en Jefe*. Do uprawnień prezydenta należy także reaktywowanie emerytowanych wojskowych do służby wojennej, jak również na rzecz działań pokojowych (art. 96 LOFANB). W kompetencji prezydenta leży obsada wszystkich najwyższych urzędów związanych z obroną i bezpieczeństwem kraju, w tym także awansowanie kadry oficerskiej (art. 75 i 76 LOFANB).

W skład sił zbrojnych wchodzi siły lądowe (*Ejército*), siły morskie (*Armada*), siły powietrzne (*Aviación*) oraz Gwardia Narodowa (*Guardia Nacional*), której zadanie polega na utrzymaniu porządku wewnątrz państwa (art. 328 Konstytucji). Ustawa LOFANB z 2008 r. przekształciła na mocy artykułów 50 i 51 ochronę Republiki Boliwariańskiej w ogólnonarodową misję wojskową, tworząc dodatkowo i uzupełniając LOFANB o Rezerwę Wojskową (*Reserva Militar*) oraz Gwardię Terytorialną (*Guardia Territorial*). Rezerwa Wojskowa i Gwardia Terytorialna podlegają bezpośrednio prezydentowi (art. 43 LOFANB). W przypadku agresji wewnętrznej lub zewnętrznej mogą zostać powołane pod broń, zaś w czasie pokoju uczestniczą w rozwoju narodowym i współpracują w utrzymaniu porządku w państwie (art. 44 i 46 LOFANB). Hugo Chávez zmierza do utworzenia Boliwariańskich Rewolucyjnych Sił Zbrojnych, co jest odejściem od tradycyjnej formuły armii i przyjęciem modelu kubańskiego, w myśl hasła “zintegrowanej ludowej obrony narodowej” (*defensa nacional popular integral*). Ukształtowała się nowa tendencja, którą potwierdziła ustawa *Ley de Carrera Militar*, a mianowicie obejmowanie przez wojskowych (na okres dwóch lat, z możliwością przedłużenia) stanowisk w cywilnej administracji państwowej. Przykładów dostarczyli generał Rangel Briceño, komendant La Reserva y Movilización Nacional, uczestniczący w pracy Comisión del Poder Popular oraz generał Müller Rojas, w Comisión del Partido Unido⁵⁶. Została zredukowana kontrola władzy cywilnej nad wojskiem, która istniała do 1998 r. na mocy art. 131 konstytucji z 1961 r., dopuszczając tylko jeden przypadek łączenia kompetencji władzy cywilnej i wojskowej, a mianowicie w osobie prezydenta.

Obecna konstytucja, w odróżnieniu od tej z 1961 r., stwarza możliwość włączania sił zbrojnych do życia politycznego, przyznając armii prawo aktywnego udziału w programie rozwoju narodowego. Uprawnienia te zostały rozszerzone na mocy innych rozwiązań ustawowych, dotyczących sił zbrojnych, które w praktyce umożliwiają angażowanie wojska do działalności o charakterze administracyjnym, gospodarczym, społecznym, edukacyjnym oraz politycznym. W programie politycznym Hugona Chaveza siły zbrojne stanowią część władzy ludowej (*Poder Popular*), a ich umocnienie jest gwarantem bezpieczeństwa wobec zagrożeń wymierzonych w rewolucję boliwariańską.

⁵⁵ Zob. Manuel Felipe Sierra, *La fractura militar*, w: Antonio Francés, Carlos Machado Allison (red.), *Venezuela: la crisis de abril*, Ediciones IESA, Caracas 2002, ss. 201-208; Jesús Sanoja Hernández, „Militares y políticos”, w: *Venezuela: la crisis de abril...*, ss. 209-214.

⁵⁶ Ricardo Sucre Heredia, „Socialismo y la cuestión militar”, w: Margarita López Maya (red.), *Ideas para debatir el socialismo del siglo XXI*, Editorial ALFA, Caracas 2007, s. 94.

W 2005 r. prezydent Chávez rozpoczął realizowanie rewolucyjnego projektu zmian o charakterze gospodarczym, społecznym i politycznym, który określił mianem „Socjalizmu XXI wieku”. W styczniu 2007 r. rozpoczęła się instytucjonalizacja „Socjalizmu XXI wieku” w formie Narodowego Projektu Simona Bolíwara (*Proyecto Nacional Simón Bolívar – PNSB*). Została powołana Comisión Presidencial para la Reforma de la Constitución Bolivariana. Do jej najważniejszych zadań należało przygotowanie podstaw prawnych dla wprowadzenia PNSB.

W obszarze stosunków cywilno-wojskowych, wprowadzanie PNSB zaowocowało w styczniu 2007 r. zmianą nazwy Ministerstwa Obrony, które obecnie nosi miano Ministerstwa Władzy Ludowej na rzecz Obrony (Ministerio del Poder Popular para la Defensa – MPPD)⁵⁷. Prezydent Chávez podjął działania w kierunku ponownego zdefiniowania roli Narodowych Sił Zbrojnych, co uwidoczniło się w propozycji wprowadzenia zmian do konstytucji. Zostały one poddane pod referendum w grudniu 2007 r., lecz nie zyskały akceptacji społecznej. Warto jednak przypomnieć treść propozycji zmiany omawianego już wcześniej art. 328, która odchodziła od zapisu o neutralności politycznej sił zbrojnych i nadając im nową nazwę – Boliwariańskie Narodowe Siły Zbrojne (*Fuerza Armada Nacional Bolivariana – FANB*), określała je mianem instytucji patriotycznej, ludowej i antyimperialistycznej. Rola FANB ma zatem polegać m.in. na obronie przed jakimkolwiek atakiem wewnętrznym lub zewnętrznym⁵⁸, na planowaniu i realizowaniu boliwariańskiej doktryny wojskowej, aktywnym udziale w rozwoju gospodarczym, społecznym, naukowym i technologicznym narodu. FANB mają służyć ludowi wenezuelskiemu „w obronie jego świętych interesów, a w żadnym przypadku oligarchii lub zagranicznej władzy imperialnej”⁵⁹. Według Teodoro Petkoffa projekt reformy konstytucji miał charakter „projektu pretotalitarnego”, który zmierzał do podporządkowania społeczeństwa i umocnienia władzy prezydenta przez przekształcenie sił zbrojnych w rządową partię polityczną. Inni badacze określają projekt Hugona Chaveza jako „postdemokratyczny”, podkreślając skoncentrowanie władzy w osobie przywódcy, przy poparciu sojuszu cywilno-wojskowego, upolitycznienie sił zbrojnych, co jest jednoznaczne z koncepcją konsolidacji państwa, w którym wojsko pełni rolę instytucji rewolucyjnej, realizując, nacechowany narodowo-socjalistyczną ideologią, polityczny program przywódcy⁶⁰.

⁵⁷ *Gaceta Oficial Extraordinaria*, nr 5 836, Caracas 8 stycznia 2007. Ministerstwo Obrony Narodowej zostało powołane pod tą nazwą 22 czerwca 1946 r. na podstawie Dekretu nr 348 wydanego przez Junta Revolucionaria de Gobierno. Pięć lat później, 15 stycznia 1951 r. zostało przemianowane na Ministerstwo Obrony i funkcjonowało pod tą nazwą do stycznia 2007 r.

⁵⁸ Propozycja prezydenta Chaveza w zakresie nowej „geometrii władzy” nadawała rządowi uprawnienia do powoływania specjalnych regionów wojskowych (*regiones militares especiales*) w celu zapewnienia strategicznej obrony kraju (*defensa estratégica*).

⁵⁹ *Proyecto de Reforma Constitucional*, República Bolivariana de Venezuela, Consejo Nacional Electoral, Poder Electoral, Caracas 2007; źródło: <http://www.cne.gov.ve/>, z 25 listopada 2007.

⁶⁰ Zob. Carlos Raúl Hernández, „La primera revolución postcomunista en América Latina”, w: Hernan Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica

Wdrażanie przez prezydenta Chaveza PNSB, spowodowało, że rozważania na temat relacji cywilno-wojskowych w Wenezueli zostały zastąpione dyskusją na temat stosunków społeczno-wojskowych.⁶¹ Problem ten wynika z ewolucji roli sił zbrojnych w systemie politycznym Wenezueli, które, jak już zauważyliśmy nabierają cech ideologicznej partii prezydenckiej. O ile w państwach demokratycznych instytucje wojska i partii politycznych mają autonomiczny charakter, funkcjonując w systemie politycznym, o tyle siły zbrojne w państwach socjalistycznych były podporządkowane partii politycznej, która monopolizowała system polityczny. W tym kontekście można doszukiwać się zbieżności wenezuelskiej koncepcji „Socjalizmu XXI wieku” z realnym socjalizmem. Nowe oblicze boliwariańskich sił zbrojnych opiera się zatem na socjalistycznej koncepcji upartyjnienia wojska, ale także przywodzi na myśl tradycję, omówionego w pierwszej części artykułu pretorianizmu wenezuelskiego.

Siły zbrojne są instrumentem utrwalania władzy prezydenta Chaveza i realizacji boliwariańskiego projektu rewolucji. Świadczą o tym zmiany już dokonane w ustawodawstwie, głównie LOFANB, w tym wprowadzenie nowego nazewnictwa: Fuerza Armada Nacional Bolivariana, Guardia Nacional Bolivariana, Armada Bolivariana. W odróżnieniu jednak od doświadczeń państw realnego socjalizmu transformacja roli sił zbrojnych w Wenezueli następuje z wykorzystaniem demokratycznych procedur i instytucji, poprzez udział społeczeństwa w wyborach i referendach. Można zatem skonstatować, że zarówno siły zbrojne, jak i popierające prezydenta Chaveza sektory społeczeństwa są dwoma głównymi podstawami i gwarantami jego władzy.

Stosunki społeczno-wojskowe uwarunkowane są specyfiką kultury politycznej społeczeństwa wenezuelskiego. Historyczne doświadczenia kształtowania państwa oraz badania opinii publicznej dają podstawę do stwierdzenia, że społeczeństwo wenezuelskie charakteryzuje militarna kultura polityczna. Wprawdzie większość Wenezuelczyków nie wyraża aprobaty dla rządów wojskowych, jednakże aktywność tego sektora w sprawach cywilno-państwowych i obdarza siły zbrojne zaufaniem. W 1995 r. Mercanálisis wykonał badanie, z którego wynikało, że 54% społeczeństwa aprobuje udział wojskowych w sprawach cywilnych, zaś 44% ankietowanych wyraziło dezaprobatę. W 2002 r. badanie przeprowadzone przez Compresión de Venezuela oraz Instituto Venezolano de Análisis de Datos (IVAD), wykazało, że 68,2% wyrażało akceptację dla aktywności FAN w sferze cywilno-państwowej, zaś 28,3% wyraziło opinię przeciwną. W tym samym badaniu 55% ankietowanych opowiedziało się za obejmowaniem przez wysokich rangą wojskowych stanowisk w administracji publicznej. Na pytanie, czy rząd wojskowy może mieć charakter demokratyczny 50,8% ankietowanych odpowiedziało

---

Experimental Libertador, Caracas 2001, ss. 81-118; Miriam Kornblith, „Venezuela: calidad de las elecciones y calidad de la democracia”, *América Latina Hoy*, Revista de Ciencias Sociales, Ediciones Universidad de Salamanca, nr 45, 2007, ss. 112-113.

⁶¹ Zob. Ricardo Sucre Heredia *Socialismo y la cuestión militar...*, ss. 87-104; José Antonio Rivas Leone, Mayela Quintero Acosta, *Estado-seguridad y Fuerzas Armadas en la era de la globalización: una aproximación a Venezuela*, Institut de Ciències Polítiques i Socialis, Barcelona, 2007, ss. 23-30.

twierdząco, natomiast 44,3% negatywnie⁶². W marcu 2011 r. IVAD opublikował wyniki badania wenezuelskiej opinii publicznej, z których wynika, że 54% ankietowanych wyraża dezaprobatę wobec aktywności politycznej Boliwariańskich Narodowych Sił Zbrojnych⁶³. W perspektywie wyborów prezydenckich w 2012 r. temat zaangażowania politycznego wojska powraca w dyskursie politycznym pomiędzy rządzącymi i opozycją polityczną zjednoczoną w Mesa de Unidad Democrática. Podnoszona jest kwestia łamania treści artykułów 328 i 330 Konstytucji, a także wykorzystania sił zbrojnych do przeprowadzania rządowych projektów nacjonalizacji, uwłaszczenia i upaństwowienia handlu oraz organizowania procesów wyborczych. Istotą problemu w relacjach cywilno-wojskowych jest nie tylko upolitycznienie sił zbrojnych, lecz kontrola cywilna nad wojskiem, którą zgodnie z zasadami demokracji, powinny sprawować parlament, społeczeństwo obywatelskie oraz cywilni eksperci. W Wenezueli występuje deficyt w tym zakresie. Problem ten tym bardziej koncentruje uwagę, że będące podmiotem relacji cywilno-wojskowych społeczeństwo wenezuelskie jest zarazem integralnym elementem nowej doktryny bezpieczeństwa państwa „Proyecto Bolivariano de la Nación en Armas”, która angażuje obywateli do jego obrony (Rezerwa Wojskowa, Gwardia Terytorialna).

Wprowadzane w Wenezueli po 1999 r. zmiany należy oceniać jako umacnianie pozycji i roli sił zbrojnych przede wszystkim z woli prezydenta Chaveza wybranego w powszechnych wyborach, nie zaś jako porządek wymuszony przez środowiska wojskowe. Wielu badaczy podkreśla, że realizowany w Wenezueli projekt militaryzacji państwa przez angażowanie sił zbrojnych w działalność polityczną i społeczną jest zgodny z koncepcją argentyńskiego socjologa Norberto Ceresole, którego poglądy dostarczyły ideologicznej inspiracji prezydentowi Chavezowi w początkach jego działalności politycznej⁶⁴. Argentyński badacz stoi na stanowisku, że w krajach o słabo rozwiniętej infrastrukturze, siły zbrojne są jedynym instrumentem zdolnym do tworzenia projektów modernizacji państwa, scentralizowania i rządzenia, zgodnie ze schematem: *caudillo* – siły zbrojne – lud. Koncepcja ta, określana mianem modelu postdemokratycznego, zakłada zanik instytucji demokracji przedstawicielskiej i zastąpienie ich przez

---

⁶² Zob. Instituto Venezolano de Análisis de Datos – IVAD, URL - <http://ivad.com.ve/>; Ricardo Sucre Heredia, „Fuerzas Armadas y cultura política: una aproximación a partir de un estudio de opinión en Venezuela”, w: Domingo Irwin G., Frédérique Langue (red.), *Militares y Poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas 2005, ss. 271-310.

⁶³ Wyniki badania opinii publicznej, przeprowadzonego przez IVAD przytoczył Teodoro Petkoff, w swoim programie w kanale Globovisión, Venezuela: *Teodoro Petkoff asegura la derrota de Hugo Chávez por encuestas*, <http://www.infolatam.com>, (8 de marzo de 2011).

⁶⁴ Aníbal Romero, „Del equívoco a la paradoja: La FAN y la Revolución Bolivariana”, w: Mary Ferrero (red.), *Chávez, la sociedad civil y el estamento militar*, Alfadil Ediciones, Caracas 2002, s. 24; Andreas Boeckh, Patricia Graf, „El comandante en su laberinto: el ideario bolivariano de Hugo Chávez”, w: Maihold Gunther (red.), *Venezuela en retrospectiva. Los pasos hacia el régimen chavista*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid, Frankfurt 2007, ss. 151-154; Carlos Malamud, „Caracteres, rasgos y perspectivas de la Revolución Bolivariana”, w: Vicente Garrido Rebollo i inni, *Venezuela y la Revolución Bolivariana*, IUGM, Madrid 2009, ss. 29-30, 34.

relację *caudillo* – lud z wykorzystaniem potencjału sił zbrojnych⁶⁵. Jest to przykład autorytarnego systemu politycznego, w którym siły zbrojne podlegają kontroli, upolitycznieniu oraz intensywnej indoktrynacji w duchu ideologii i systemu wartości rządzącego przywódcy. Wojsko jest instrumentem polityki państwa, stając się jednocześnie narzędziem polityki partii rządzącej⁶⁶. Armia traktowana jest jako integralna część systemu partyjnego. W strukturach wojskowych sytuowane są wyspecjalizowane organa nadzoru politycznego, indoktrynacji i kontroli. Korpus oficerski jest w całości upartyjniony. Rozbudowaniu ulega funkcja wewnętrzna sił zbrojnych, które wykorzystuje się do realizowania bieżącej polityki państwa w zakresie rozwoju gospodarczego, społecznego, wychowawczego i kulturalnego. Upolitycznione wojsko spełnia funkcje partii władzy wykonawczej, będąc jednocześnie gwarantem jej trwałości.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w Wenezueli siły zbrojne są obecnie kluczowym i aktywnym podmiotem życia politycznego, gospodarczego i społecznego. Obszary aktywności wojska uległy poszerzeniu. Wojsko i organizacje paramilitarne pełnią podstawową rolę w życiu publicznym. Nastąpił rozwój technokracji wojskowej, wojskowi zostali powołani na stanowiska ministerialne, w placówkach dyplomatycznych, pełnią funkcje gubernatorów stanów, objęli kierownicze stanowiska w sektorze gospodarczym, w tym, w PDVSA – kluczowym dla rozwoju kraju sektorze ropy naftowej, zaś metody kierowania aparatem państwowym przypominają te stosowane w armii. Jednocześnie nastąpiło zmniejszenie polityczno-instytucjonalnej kontroli państwa nad działalnością sił zbrojnych. Przekształciły się one w rodzaj wspierającej ideologii i program prezydenta – instytucji państwowej o kompetencjach, które w systemie demokratycznym przynależą władzy cywilnej. Wprowadzenie nowego ustawodawstwa (LOFAN, LOFANB, z późniejszymi zmianami), regulującego działalność sił zbrojnych dało możliwość ich upolitycznienia i nadania im funkcji partii prezydenckiej. Boliwariańskie Narodowe Siły Zbrojne są obecnie gwarantem implementacji i legitymizowania nowych projektów władzy wykonawczej i ustanowionego systemu politycznego. W rezultacie w ramach nowej doktryny militarnej *Nuevo Pensamiento Militar*, obok tradycyjnych funkcji wojskowych związanych z obroną i bezpieczeństwem kraju, siły zbrojne pełnią rolę promotora rozwoju gospodarczego, arbitra politycznego i administratora państwa.

Bibliografia

Ángel E. Álvarez, (2002), „El Estado y la Revolución *protagónica*”, w: Marisa Ramos Rollón (red.), *Venezuela: rupturas y continuidades del sistema político (1999-2001)*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca.

Blanco Muñoz Augustín, (1981), *La conspiración Cívico-Militar. Guairazo, Barcelonazo y Porteñazo*, Universidad Central de Venezuela, Caracas.

⁶⁵ Norberto Ceresole, *Caudillo, ejército, pueblo. La Venezuela del presidente Chávez*, Caracas 1999, źródło: <http://www.analitica.com/bitbliblioteca/>, (30 stycznia 2008); Norberto Ceresole, *Caudillo, Ejército, Pueblo*, Ediciones Al-Ándalus, Madrid 2000.

⁶⁶ Guillermo O'Donnell, *Contrapuntos. Ensayos escogidos sobre autoritarismo y democratización*, Buenos Aires 1997, ss. 97-127.

Boeckh Andreas, Graf Patricia, (2007), *El comandante en su laberinto: el ideario bolivariano de Hugo Chávez*, w: Maihold Gunther (red.), *Venezuela en retrospectiva. Los pasos hacia el régimen chavista*, Iberoamericana-Vervuert, Madrid, Frankfurt.

Buttó Luis Alberto, (2005), „Nuevo profesionalismo militar de seguridad interna y desarrollo nacional e intervención política de militares populistas y radicales en Venezuela”, w: Domingo Irwin, Frédérique Langue (red.), *Militares y Poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas.

Cardozo de Da Silva Elsa, (1990), „Militares y política: propuesta para el estudio del caso venezolano”, w: Carlos Juan Moneta (red.), *Civiles y militares. Fuerzas Armadas y transición democrática*, Comisión Sudamericana de Paz, Editorial Nueva Sociedad, Caracas 1990.

Castillo Hernán, Donís Ríos Manuel Alberto, Irwin Domingo (red.), (2001), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas

Compilación Constitucional de Venezuela, (1996), Congreso de la República, Caracas.

„**Constitución** de la República de Venezuela”, (1961), *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 662, Caracas, 23 de enero de 1961.

„**Constitución** de la República Bolivariana de Venezuela”, (1999), *Gaceta Oficial de La República de Venezuela*, nr 36 860, Caracas, 30 de diciembre de 1999.

Dahl Robert, (2000), *O demokracji*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków.

Daniels H. Elías R., (1992), *Militares y democracia. Papel de la institución armada en Venezuela en la consolidación de la democracia*, José Agustín Catalá Edit., Caracas.

„**Decreto con rango**, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana”, nr 6 239, 22 de julio de 2008, *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 5 891, Caracas, 31 de julio de 2008.

„**Decreto con rango**, valor y fuerza de Ley Orgánica de la Fuerza Armada Nacional Bolivariana”, nr 8 096, 9 de marzo de 2011, *Gaceta Oficial Extraordinario*, nr 6 020, Caracas, 21 de marzo de 2011.

Delgado Tania, (2002), *The Institutional Restructuring of the Venezuelan Armed Forces, National and Regional Implications*, w: Evgenij N. Pashentsev, Constantine V. Miniar-Beloroutchev (red.), *Armies and Politics*, Russian Progressive Review, Moskwa.

Dobrzycki Wiesław, (1989), *Ameryka Łacińska we współczesnym świecie*, Wydawnictwo MON, Warszawa.

Ferrero Mary (red.), (2002), *Chávez. La sociedad civil y el estamento militar*, ALFADIL Ediciones, Caracas.

Finer Samuel E., (1969), *Los militares en la política mundial*, Editorial Suramericana, Buenos Aires.

Fitch Samuel J., (1998), *The Armed Forces and Democracy in Latin America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London.

Francés Antonio, Machado Allison Carlos (red.), (2002), *Venezuela: la crisis de abril*, Ediciones IESA, Caracas.

- Garrido Rebolledo Vicente i inni**, (2009), *Venezuela y la Revolución Bolivariana*, IUGM, Madrid.
- Guardia Rolando Inés Margarita, Olivieri Pacheco Giannina**, (2005), „Estudio de las relaciones civiles militares en Venezuela desde el siglo XIX hasta nuestros días”, *Temas de Formación Sociopolítica*, nr 42, Caracas.
- Gutiérrez Omar**, (2003), „Military sociology in Latin America”, w: *Armed Forces and International Security. Global Trends and Issues*, Jean Callaghan, Franz Kernic (red.), LIT, Münster.
- Hernández Carlos Raúl**, (2001), „La primera revolución postcomunista en América Latina”, w: Hernan Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas.
- Huntington Samuel P.**, (1957), *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press.
- , (1996), „Fuerzas Armadas y sociedad: reformando las relaciones cívico-militares”, w: Guillermo O’Donnell i inni, „La democratización y sus límites. Después de la Tercera Ola”, *La Política. Revista de Estudios sobre el Estado y la Sociedad*, Paidós, Barcelona, Buenos Aires, México.
- Irwin Domingo**, (2000), *Relaciones civiles-militares en el siglo XX*, Ediciones El Centauro, Caracas.
- , (2005), „Sencillamente complicado: Reformulando relaciones civiles y militares en Venezuela; un decálogo de buenas intenciones?”, w: Domingo Irwin G., Frédérique Langue, *Militares y Poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas.
- , (2007), „El pretorianismo venezolano del siglo XXI, una perspectiva histórica”, w: Domingo Irwin, Hernán Castillo, Frédérique Langue (red.), *Pretorianismo venezolano del siglo XXI. Ensayo sobre las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas.
- Irwin Domingo G., Langue Frédérique** (red.), (2005), *Militares y Poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas.
- Jácome Francine**, (2006), „Los militares en Venezuela: ruptura o continuidad del pacto tácito?”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 12, nr 2, Universidad Central de Venezuela, Caracas.
- Kornblith Miriam**, (2007), „Venezuela: calidad de las elecciones y calidad de la democracia”, *América Latina Hoy*, Revista de Ciencias Sociales, Ediciones Universidad de Salamanca, nr 45.
- Krzywicka Katarzyna**, (2011), „System partyjny Wenezueli: dylematy reprezentacji i partycypacji”, w: Piotr Łaciński (red.), *Latynoameryka u progu trzeciego stulecia niepodległości: przywództwo, idee i systemy polityczne*, Studia i Analizy Collegium Civitas, Warszawa.
- , (2011), „Caudillizm”, w: *Myśl społeczna i polityczna współczesnego świata. Encyklopedia politologii*, t. 4, Oficyna a Wolters Kluwer Business, Warszawa.
- , (2009), „Kształtowanie państwa wenezuelskiego w XIX wieku – między centralizmem a federalizmem”, *Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych* – OL PAN, nr 4.

„**Ley Orgánica** de Seguridad de la Nación”, (2002), *Gaceta Oficial*, nr 37 594, Caracas, 18 de diciembre de 2002.

„**Ley Orgánica** de la Fuerza Armada Nacional”, (2005), *Gaceta Oficial*, nr 38 280, 26 de septiembre de 2005.

Levine Daniel H., (1973), *Conflict and Political Change in Venezuela*, Princeton.

Malamud Carlos, „Caracteres, rasgos y perspectivas de la *Revolución Bolivariana*”, w: Garrido Rebolledo Vicente y otros, *Venezuela y la Revolución Bolivariana*, IUGM, Madrid 2009.

Manrique Miguel, „Relaciones civiles y militares en la Constitución Bolivariana de 1999”, w: Hernán Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas 2001.

Müller Rojas Alberto, „Militares y política exterior de Venezuela”, w: Carlos Romero (red.), *Reforma y política exterior de Venezuela*, COPRE-Invesp, Editorial Nueva Sociedad, Caracas 1992.

—, „La nueva cara de la Fuerza Armada”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 9, nr 3, Universidad Central de Venezuela, Caracas 2003.

—, „Nuevo pensamiento militar venezolano”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 12, nr 2, Universidad Central de Venezuela, Caracas 2006.

—, „El socialismo y la defensa nacional”, w: Margarita López Maya (red.), *Ideas para debatir el socialismo del siglo XXI*, Editorial ALFA, Caracas 2007.

O'Donnell Guillermo, *Contrapuntos. Ensayos escogidos sobre autoritarismo y democratización*, Buenos Aires 1997.

Pérez Orlando J., „El neomilitarismo latinoamericano y su desafío a la democracia liberal”, w: Hernán Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas 2001.

—, „Dismantling Liberal Democracy: Neopopulism and Reorientation of Civil-Military Relations in Venezuela”, w: Evgenij N. Pashentsev, Constantine V. Miniar-Beloroutchev (red.), *Armies and Politics*, Russian Progressive Review, Moskwa 2002.

Rivas Leone José Antonio, Quintero Acosta Mayela, *Estado-seguridad y Fuerzas Armadas en la era de la globalización: una aproximación a Venezuela*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona 2007.

Rodríguez Francisco, „Política, militares y democracia en Venezuela”, w: Ángel E. Álvarez (red.), *El sistema político venezolano: crisis y transformaciones*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1996.

Romero Aníbal, „Del equívoco a la paradoja: La FAN y la Revolución Bolivariana”, w: Mary Ferrero (red.), *Chávez. La sociedad civil y el estamento militar*, ALFADIL Ediciones, Caracas 2002.

Sanoja Hernández Jesús, „Las dictaduras del siglo XX en Venezuela”, w: Germán Carrera Damas i inni, *Comprensión de nuestra democracia (40 años de historia venezolana)*, Fondo Editorial 60 Años de la República, Caracas 1998.

—, „Militares y políticos”, w: Antonio Francés, Carlos Machado Allison (red.), *Venezuela: la crisis de abril*, Ediciones IESA, Caracas 2002.

Sierra Manuel Felipe, „La fractura militar”, w: Antonio Francés, Carlos Machado Allison (red.), *Venezuela: la crisis de abril*, Ediciones IESA, Caracas 2002.

Stambouli Andrés, *Crisis política. Venezuela 1945-1958*, Editorial Ateneo de Caracas, Caracas 1980.

—, „La crisis y caída de la dictadura de Marcos Pérez Jiménez”, w: *12 textos fundamentales de la ciencia política venezolana*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1999.

—, „The New Military Professionalism of Internal Warfare and Military Role Expansion”, w: Alfred Stepan (red.), *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future*, Yale University Press, New Haven 1973.

—, *The State and Society. Peru in Comparative Perspective*, Princeton University Press, New Jersey 1978.

Sucre Heredia Ricardo, „La política militar en la Constitución de 1999. ¿Cambio o continuidad?”, *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol. 9, no 1, Universidad Central de Venezuela, Caracas 2003.

—, „La política militar en la Constitución de 1999. Cambio o continuidad?”, w: Luis Salamanca, Roberto Pastor Viciano (red.), *El sistema político en la Constitución Bolivariana de Venezuela*, CEPS, IEP, Vadell Hermanos Editores, Caracas 2004.

—, „Fuerzas Armadas y cultura política: una aproximación a partir de un estudio de opinión en Venezuela”, w: Domingo Irwin, Frédérique Langue (red.), *Militares y Poder en Venezuela. Ensayos históricos vinculados con las relaciones civiles y militares venezolanas*, Universidad Católica Andrés Bello, Caracas 2005.

—, „Socialismo y la cuestión militar”, w: Margarita López Maya (red.), *Ideas para debatir el socialismo del siglo XXI*, Editorial ALFA, Caracas 2007.

Valderrama Luis, „Evaluación política del 4F y su impacto institucional”, w: Hernán Castillo, Manuel Alberto Donís Ríos, Domingo Irwin (red.), *Militares y civiles. Balance y perspectivas de las relaciones civiles-militares venezolanas en la segunda mitad del siglo XX*, Universidad Simón Bolívar, Universidad Católica Andrés Bello, Universidad Pedagógica Experimental Libertador, Caracas 2001.

Velásquez Ramón José, *La caída del liberalismo amarillo: tiempo y drama de Antonio Paredes*, Caracas 1972.